

WYSOKA

Miasto szlacheckie, siedziba parafii oraz klasztoru kanoników laterańskich.

Lokacja: Z. Kulejewska-Topolska [*Nowe lokacje*, s. 9, 11 i przyp. 30] przyjmuje lata 1520 – 1537 jako datę nadania praw miejskich. W 1722 r. dziedziczka Apolonia Tuczyńska, wystawiła nowy przywilej, gdyż starszy spłonął [Ks. grodz. Kcynia, d. Rel 100, k. 167].

Wysoka jako miasto występuje już w 1537 r. Z. Kulejewska-Topolska jej lokację przyjmuje na lata 1520 - 1526, gdyż w 1520 r. nazwana została także miastem, jednak około 1511 r. występuje jeszcze jako wieś [LBG I, s. 66]. Potwierdzenie praw miejskich Wysokiej znajduje uzasadnienie w przekazach z 1519 r. W tabelach podatkowych z lat 1578, 1618, 1710 miejscowość występuje jako miasto. Zdaje się, że w świetle przytoczonych przez Z. Kulejewską-Topolską źródeł, można stwierdzić, że Wysoka była lokowana przed 1513 r.

Herb i pieczęcie miejskie: zob. Adamczewski M., *Heraldyka miast wielkopolskich*, s. 469 nr B 810. Znane są jeszcze inne pieczęcie, np.: z 1715 r. – hiberna z miasta Wysoka, ks. grodz. Wałcz 71, k. 121-121v, pieczęć miasta, nieznana cytowanemu autorowi.

Literatura: Bublitz H i M., *Geschichte der Stadt Wissek* [Weisseck] (w:) *Der Kreis Wirsitz. Ein westpreussisches Heimatbuch*, Herausgegeben im Auftrage des Heimatkreises Wirsitz von H. Papstein. Oldenburg 1982, s. 156-162; Układem przestrzennym zajmowała się G. Wróblewska [Wróblewska G., *Rozplanowanie*, s. 74-77]

Pieczęć miasta Wysoka z 1714 r.
APP, ks. grodz. Wałcz 71, k. 121v

Zabudowa: znany jest inwentarz z 1762 r. – ks. grodz. Nakło d. Rel. 135, k. 139-140;.

Ludność: 1788 r. – w Wysokiej były 63 domostwa, zamieszkałe przez 346 osób [Wróblewska G., *Rozplanowanie*, s. 74].

[**Żydzi**] Ludność pochodzenia żydowskiego w Wysokiej osiedliła się dopiero po 1816 r. [Fijałkowski M., *Zabytki i pamiątki*, s. 110].

[**źródła**]

1709 (1711) r.– ruina miasta, zaraza, ks. grodz. Nakło 200, k. 117-117v;

1710 r. n. – wojsko, zniszczenia wojenne, ks. grodz. Nakło 28v-29;

[1578] Miasto było własnością kasztelana poznańskiego Piotra Czarnkowskiego [*Urzędnicy wielkopolscy* II, s. 117 nr 749; występuje w latach 1552 – 1590]. Podatki pobierano z 12 i pół łanów osiadłych, 3 łany opustoszały. Płatnikami było 2 ratajów, 20 rzemieślników, 2 komorników, 2 kolejnych komorników z przedmieścia, 3 gorzelników, 6 zagrodników, owczarz pilnujący stada liczącego 70 sztuk. Wysokość szosu *dupla* [podwójnego] określono na 6 fl 12 gr [Pawiński, s. 178].

[1618] Rejestr poborowy województwa kaliskiego podaje, że z miasta wybierano 5 fl szosu; podatki płacono z 15 łanów, od 4 zagrodników, od rzemieślników (4 fl) – łącznie 24 fl 16 gr [Parczewski, s. 294-295].

[ok. 1710] Wysoka została wymieniona jako miasto. Był tu tylko półdym, na przedmieściu był jeden dym [Bibl. Kórnicka PAN, rękopis BK 360, k. 80].

WYSOKA [dobra]

Koncentracja dóbr ziemskich wokół Wysokiej, leżącej na szlaku do Krajenki i Złotowa, oddalonej o dzień drogi do dużych miast – Łobżenicy i Nakła zapewne zadecydowało o lokacji miasta. W roku 1519 do tego klucza dóbr ziemskich należały: Pobórka, Śmiardowo [Krajeńskie], a jego właścicielami byli Stanisław Kościelecki, kasztelan dobrzyński wraz z małżonką Dorotą z Płomykowskich. Kolejny przedstawiciel Kościeleckich, herbu Ogończyk – Jan, wojewoda brzesko-kujawski w 1540 r. dziedziczył już w Bądeczu, Jeziorkach, Okalińcu, Pobórcie, Wysoczce oraz miał kilka wsi w okolicy Krajenki (Górzna, Piecewo i zapewne Debrzno k. Złotowa).

Po śmierci Stanisława Kościeleckiego, jego małżonka Regina poślubiła Piotra Czarnkowskiego, któremu w 1541 r. zapisała sumę 8000 zł i zabezpieczyła ją na Bądeczu, Debrznie, Górznie, Jeziorkach, Piecewie, Pobórcie i Rudnej.

Dużą zapobiegliwość przed rozproszeniem skupionych w powiecie nakielskim posiadłości wiejskich wykazał się Łukasz Kościelecki, biskup poznański, który zakupił je od Stanisława Kościeleckiego, kasztelana bydgoskiego. Były to Górzno, Grudna, Jeziorki, Krzywa Struga [obecnie Krzywa Wieś k. Złotowa], Pieczew, Pobórka. Jednakże nabycie tych dóbr znacznie

uszczupliło finanse biskupa poznańskiego, który już w 1592 r. sprzedał je Piotrowi Potulickiemu, wojewodzie kaliskiemu i staroście ujskiemu. Jednakże część klucza Wysoka wraz z miastem pozostawała w rękach spadkobierców Piotra Czarnkowskiego, m.in. Andrzeja, syna Wojciecha, kasztelana rogozińskiego. Piotr Potulicki w 1593 r. zdecydował się wykupić te działki, m.in. Pobórkę, Rudne, Wysoczkę, które niegdyś miał Piotr Czarnkowski wraz z małżonką Reginalą z Kościeleckich. Podstawę ich praw regulował kontrakt zastawny (wyderkafowy) zawarty z Januszem z Kościeleca, starostą generalnym Wielkopolski [urzędował w latach 1552 – 1564; *Urzędnicy wielkopolscy* II, s. 164 nr 1182] zarazem wojewodą sieradzkim opiewający na sumę 10000 zł. Do wykupu tych działek doszło w 1594 r. Tego roku Janusz Kościelecki, syn Stanisława, kasztelana bydgoskiego zrezygnował z Bądecza, Jeziorek, Rudnej i Wysoczki, za co uzyskał sumę 150000 zł.

Niejasne są okoliczności przejścia dóbr Wysoka w ręce Smoguleckich. W 1646 r. Zofia Anna Niemojewska, wdowa po Jakubie Smoguleckim, staroście nakielskim, występuje jako właścicielka miasta Wysoka. Po niej w części miasta dziedziczył syn Franciszek ze Smogulca, który dzierżawił Wysoką i Rudnę i dokonał zapisu sumy 12000 zł małżonce Jadwidze z Żador 1-voto Kasprowej Cieleckiej. Po Smoguleckich majątność przeszła w ręce Stanisława z Tuczną, starosty powidzkiego, który w 1685 r. wyderkafował część tych dóbr Franciszkowi Władysławowi Szumińskiemu za sumę 30000 zł. Stało się to z chwilą zawarcia małżeństwa Apolinary Smoguleckiej, córki Jakuba i Zofii z Niemojewskich, ze Stanisławem Tuczyńskim, kasztelanem gnieźnieńskim. Apolinary wcześniej była małżonka Hieronima Pasikonina Pogorzelskiego, jako właścicielka Wysokiej została potwierdzona m.in. w roku 1696, kiedy fundowała prepozyturę kanoników regularnych (augustianów) w rodzinnym mieście oraz w 1722, kiedy liczyła blisko 90 lat. Tego roku dobra Dębówko, Jezioraki, Krostowo, Kosztowo, Niezychowo, Niezychówko, Rudna, zapisała Aleksandrowi Kołodzkiemu, kanonikowi metropolitalnemu gnieźnieńskiemu i oficjałowi gnieźnieńskiemu. Kołodzcy w Wysokiej siedzieli w latach 1731 – 1739.

Kolejnym właścicielem majątności został Henryk Golcz, starosta Walecki, który zakupił wspomniane dobra wraz z Wysoką. Jako dziedzic majątności występuje jeszcze w latach 1742, 1754, 1756. Jego spadkobiercą i panem na Wysokiej został syn Stanisław (1759, 1762). Pewne prawa do tych posiadłości posiadała także Małgorzata z Dorpowskich Golczowa, małżonka Henryka, starosty waleckiego (1762). Oprócz głównego kompleksu posiadłości wiejskich skoncentrowanych wokół Wysokiej w rękach jej i małżonki pozostawało ponadto

Grabówno i Grabionna k. Miasteczka Krajeńskiego. Podstawę praw Dorpowskiej Golczowej stanowił zapis dożywocia z 1720 r., zapewne uzupełniony po nabyciu dóbr Wysoka, co wynika z przekazu z 1762 r.

Wysoka wraz z okolicznymi dobrami wiejskimi w 1762 r., po Stanisławie, staroście waleckim przejął jego syn Jerzy Wilhelm. Jednakże nadal dziedzicem Wysokiem tytułował się jego stryj Karol Fryderyk Golcz.

W roku 1763 doszło do zawarcie kontraktu Augusta (Augustyna?) Stanisława Golcza, syna Dorpowskiej, starościny waleckiej z Kazimierzem Raczyńskim, synem Wiktora i Magdaleny z Działyńskich, który dobra Wysoka nabył za sumę 225000 zł [Teki Dworzaczka].

WYSOKA [parafia]

Parafia rzymsko-katolicka w dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej, archidiakonacie kamieńskim oraz dekanacie Nakło. Prawa patronatu przysługiwały właścicielom miasta. W granicach parafii leżały: Czajcze, Rudna, Wysoczka,

Kościół parafialny p. w. św. Marcina częściowo drewniany, częściowo murowany (*chorus minor*) miał 3 altarie.

Uposażenie parafii to 4 łany ziemi, łąki, meszne świadczone w naturaliach wg miary kaliskiej przez mieszkańców Wysokiej (*coloni* – 10); *semocoloni* – 20 osób) wsi: Młotkowo (liczba nie podana), Czajcze (16, a 1 spustoszał), Wysoczka (1; niegdyś 16), Rudna (niegdyś 16; we wsi zostali osadzeni Niemcy – *Germani*). Fundusz *fabrica ecclesiae* pochodził

Prepozytura augustianów w Wysokiej

z nadania pół łana roli przez niejakiego Bartłomieja (*auriga*), z której witrycy na św. Marcina dawali zapisu 10 fl. Sumę 100 fl z rocznym czynszem legował Mikołaj Thorzewski. Jakub Smogulecki zapisał *quigentorem 25 fl* (sic) i lokował ją u Mikołaja Szyszczynskiego, plebana z Krostkowa. Ten ostatni przekazał ją kościołowi w Wysokiej (zapewne zapis długu). Kolejne

legaty pochodziły od małżonki wspomnianego Jakuba Smoguleckiego, starosty nakielskiego oraz innych osób.

Szpital w Wysokiej ufundował Piotr Czarnkowski i uposażył go zapisem czynszu rocznego w wysokości 59 fl 15 pochodzącego od sumy kapitałowej (*octingentorum* fl) lokowanej na dobrach Połajewo w dawnym powiecie poznańskim. Dobrodziejem szpitala był także bliżej nieznany Piotr Radziński (16 fl). Do jego uposażenia należał łąn ziemi i 2 półwłóczki oraz inne nieruchomości.

Przy kościele istniało bractwo Różańcowe (1653 r. wzmianka) mające własną kaplicę, któremu legat zapisała Apolinary ze Smoguleckich Tuczyńska, kasztelanowa gnieźnieńska (1696 r.).

Szkoła parafialna funkcjonowała w 1653 r. Wówczas jej rektorem był niejako Paweł.

Wysoka. Zabytkowa dzwonnica z XVIII wieku

Źródła: Fontes TNT XII, 1908, s. 357-360;

[pleban]

1653 r. – Stanisław, Fontes TNT XII, 1908, s. 360;

1675 r. – Adam Ignacy Jurowicz, Fontes TNT XIII, 1909, s. 533, kanonik kolegiaty w Kamieniu Krajeńskim;

WYSOKA [prepozytura kanoników regularnych]

Dzieje klasztoru wymagają szczegółowych badań źródłowych.

Prawny status (kanoniczny) klasztoru w Wysokiej zdaje się określa zapis Apolinary ze Smoguleckich Tuczyńskiej z 1696 r., która zapisała wieś Dębówko dla kanoników regularnych św. Augustyna na erekcję klasztoru, w którym miało przebywać 5 duchownych (prepozytura; klasztor bowiem wymagał obecności 12 duchownych oraz ich przełożonego). Motywem tej decyzji było to, iż w kościele zniszczonym przez Szwedów, odbudowanym

przez jej brata Franciszka, spoczywają szczątki doczesne krewnych z rodziny Smoguleckich oraz Czarnkowskich [Teki Dworzaczka].

Lit.: Chwaliszewski R., Wysoka, *Poaugustiański zespół klasztorny*, Piła 1998;
Krzyślak B., *Dawny kościół i klasztor kanoników regularnych laterańskich w Wysokiej*, *Rocznik Nadnotecki* 22 (1991);